



Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 08.05.2021
Kabul Tarihi: 30.05.2021
Yazıt Kùltür Bilimleri Dergisi, 2021, 1(1): 18-35

Research Article
Received Date : 08.05.2021
Accepted Date: 30.05.2021
DOI Number: 10.29228/yazitdergisi.51323

VEBA GECELERİ: BİR ALEGORİK KURGU, İKİ BÜYÜK SİYASİ FİĞÜR

Veba Geceleri: One Allegoric Fiction, Two Large Political Figures

Bilgin GÜNGÖR*

ÖZ

Orhan Pamuk'un 2021'de yayımlanan, hayali bir Osmanlı adasındaki (Minger Adası) veba salgını ve ulus-devletleşme sürecini konu alan *Veba Geceleri* romanı; her şeyden evvel alegorik imkânlarıyla değerlendirilmesi gereken bir kurguya sahiptir. Kurgu, belli olay ve durumlardan hareketle, hem üçüncü dünya ülkelerindeki ulus-devlet inşasının hem söz konusu sürecin Türkiye özelinde varlık kazanışının hem de günümüz Türkiye'sindeki toplumsal ve siyasi koşulların temsili olarak okunabilir niteliktedir. Ancak kurguda asıl dikkat çeken söz konusu alegorik nitelik değil, fakat bununla -daha doğrusu Türkiye'deki ulus-devlet inşasına dönük alegorik imkânla- bağlantılı olarak; Türkiye'nin yakın tarihine damga vuran, çeşitli düşünce biçimlerinde tarihsel kişiliklerinden çok güçlü sembolik değerleriyle varlık kazanan ve zaman zaman ikili-karşıtlık ekseninde ele alınan iki büyük siyasi figürün karakter kadrosuna hem bir arada hem de ön planda yer alacak şekilde dâhil edilmesidir. Bu figürlerden biri Abdülhamit, diğeri ise kurguda Kolağası Kâmil üzerinden temsil imkânı bulan Atatürk'tür. İşte çalışmamızda; her iki figürün kurguda ne şekilde görünürlük kazandığını, "hayali anlatıcı" Mîna Mingerli'nin onları olumlu ve olumsuz yönleriyle kurguya nasıl dâhil ettiğini sorgulayacağız. Daha sonra romanın arka planına geçip iki figürün kurgudaki biçimlenişinin ideolojik zeminini ve yazarın güncel siyasi tavrıyla ilişkisini irdedeceğiz.

Anahtar Sözcükler: Orhan Pamuk, Veba Geceleri, Alegorik Kurgu, Siyasi Figür, Karakter Çözümlemesi.

ABSTRACT

The novel *Veba Geceleri*, published in 2021 by Orhan Pamuk, which is about the plague epidemic and the process of nation-stateization in an imaginary Ottoman island (Minger Island), has a fiction that can be evaluated with its allegorical quality. The fiction can be read as a representation of the construction of an independent nation-state, which gained visibility in third world countries as well as the social and political conditions in today's Turkey, based on certain points of view. However, the real attention in the fiction is not the allegorical quality in question, but in connection with this -more precisely with the allegorical possibility for the nation-state building in Turkey- that marked the recent history of Turkey, and which has come into existence with very strong symbolic values from historical personalities in various forms of thought it is the inclusion of two major political fig-

*Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale/Türkiye. E-posta: bilgingungor@yandex.com ORCID: 0000-0001-7702-1668.

ures, which are sometimes considered in the axis of dual-opposition, to the character staff both together and in the foreground. One of these figures is Abdülhamit, the other is Atatürk, who is represented by Kolağası Kamil in the fiction. Here in our study; we will question how both figures gain visibility in the fiction, how the “imaginary narrator” Mîna Mingerli included them in the fiction with their positive and negative aspects. Then we will go to the background of the novel and examine the ideological basis of the formation of the two figures in fiction and their relationship with the current political attitude of the author.

Keywords: Orhan Pamuk, Veba Geceleri, Allegoric Fiction, Political Figure, Character Analysis.

Giriş

Orhan Pamuk’un hayali bir Osmanlı adasındaki (Minger Adası) veba salgınının işlediği *Veba Geceleri*¹ romanının kurgusu, temelde, biri genel diğerkisi ise özel (daha doğrusu Türkiye özeline dair) olmak üzere üç yönlü bir alegori şeklinde belirir.² İlk olarak; öne çıkan karakterlerden Kolağası Kâmil öncülüğünde Minger Adası’nın Osmanlı’dan kopuşu ve hemen ardından burada ulus temelli bağımsız bir devlet yaratılmasından hareketle kurgu hemen hemen bütün üçüncü dünya ülkelerinde -özellikle de 19. ve 20. yüzyıllarda- görünürlük kazanan; imparatorlukların veya sömürgecilerin siyasi, sosyal ve iktisadi hegemonyasının kırılmasıyla başlayan ve gücünü daha çok bu “kırılış”tan alan; kaderiyse -Gregory Jusdanis’in adlandırmasıyla- “gecikmiş modernlik”³ olan bağımsız ulus-devlet inşası çerçevesinde okunabilir. Nitekim Pamuk, Şeyda Öztürk’le yaptığı ve 08.04.2021 tarihinde *Gazete Duvar*’da yayınlanan söyleşisinde “Evet, özellikle sömürge sonrası dünyanın, Emperyalizm ve imparatorlukların baskısı altındaki milletlerin milliyetçiliği. ... Romanı başka pek çok milli devlete yol açan çeşit çeşit milli hikâyeyi göz önünde tutarak yazdım. ... alegori sömürge sonrası dönemlerin ve Emperyalizm çağının milliyetçilik ve milli devletin kuruluşu alegorisidir.” (URL-1) ifadelerini kullanarak kurgunun bu yöndeki alegorik imkânını açık bir şekilde “teyit eder.” İkinci olarak roman; aynı noktaların yanı sıra Kolağası Kâmil ile Mustafa Kemal Atatürk’ün -ileride ele alacağımız- temsil ilişkisinden hareketle, Türkiye özelindeki ulus-devletleşmenin; bir başka ifadeyle ulus temelli, bağımsız ve modern cumhuriyet inşasının alegorisi olarak yorumlanabilir. Üçüncü olarak ise veba salgınını ve adanın bağımsızlığını kazanana kadar bağlı kaldığı

¹ Kitaptan yapılacak alıntılar için şu baskı baz alınacaktır: (Pamuk, 2021).

² Belirtelim: Orhan Pamuk’un hemen hemen her romanında, özellikle Doğu-Batı çelişkisi ve Türkiye tarihi ekseninde ve belli ölçülerde alegorik bir yönün varlık kazandığı söylenebilir. Bk. (Cengiz, 2010).

³ Jusdanis “gecikmiş modernlik” ile kastettiği; Avrupa dışındaki ülkelerin görece geç tarihlerde ulaşabildikleri, gelenekle yeni değerler arasında gerilimle açığa çıkan “huzursuzluk nöbeti”yle malul ve bu nedenle de “başarısız” kalmaya mahkûm modernlik durumudur (Jusdanis, 2015: 14-17).

Osmanlı'daki yaklaşık 25 yıllık II. Abdùlhamit yönetimini göz önünde bulundurduğumuzda, kurgunun alegorik açılımının Koronavirüs salgını ile mücadele eden ve "Abdùlhamit geleneği"nden bir iktidarın yaklaşık 20 yıldır yönetiminde olan günümüz Türkiye'sinin toplumsal ve siyasi koşullarına doğru kısmen de olsa uzandığı söylenebilir.⁴

Belirtmek gerekir ki romanın Türkiye özelindeki ulus-devletleşmeyi içeren alegorik imkânı fazlasıyla dikkat çekmiş, özellikle de Kolağası Kâmil ile Atatürk arasındaki temsil ilişkisine dair çeşitli basın-yayın organlarında pek de azımsanamayacak sayıda yazı yayımlanmıştır.⁵ Öyle ki roman, yazarının ve ele alınan salgın temasının aktüel değerinden çok kurgusunun söz konusu yöndeki alegorik imkânıyla -gazeteci diliyle söylersek- "gündeme oturmuştur." Halbuki asıl dikkat çekici olan (ki romanın bu çerçevedeki alegorik imkânıyla da yakından alakalıdır bu) Cumhuriyet'in ilanı sonrası siyasi hafızada sembolik değeri oldukça yüksek ve özellikle de bugün toplumsal kutupların bayrağı hâline getirilen iki devlet adamının, yani Abdùlhamit ile -her ne kadar Kolağası Kâmil olarak görünürlük kazansa da- Atatürk'ün kurgudaki karakter kadrosuna bir arada ve oldukça belirgin bir işlev üstlenerek dâhil olmasıdır. Böyle bakıldığında, Türk edebiyatında

⁴ Burada, Pamuk'un "indirgemeci" söylemine rağmen kurgunun farklı alegorik okumalar etrafında değerlendirilebilir olduğunu söylememiz şaşırtıcı gelebilir. Umberto Eco'nun metin okuma stratejisi etrafında yapmış olduğu ve son derece makul sayabileceğimiz kavramlaştırmayı -veya "niyet" ayrımını- referans aldığımızda bu yolda söylediklerimizi temellendirmek mümkün. Şöyle ki Eco, bir metnin okunmasında üç tür "niyet" in göz önünde bulundurulabileceğini ifade eder: *Yazarın niyeti, metnin niyeti, okurun niyeti*. Bunların her biri metni yorumlamada birer anlamsal dayanak noktası olarak düşünülmelidir. Yazarın niyeti, yazarın metinde "kastettiklerine"; metnin niyeti, metnin "kendi başına" sunduklarına; okurun niyeti ise okurun düşünce gücü veya imgelemi yardımıyla ulaşabileceklerine denk düşer (Eco, 2013: 40-42). Şüphesiz bir metin okunurken, yazarın niyeti -daha doğrusu böyle bir "niyet" e dair söylemler, bilgiler ve hatta tahminler- elbette önceliklidir; ancak bu noktada takılıp kalmak bazen eli kolu bağlayıp sığ bir yorumlamaya götürür bizi (Attilâ İlhan'ın kitaplarının sonuna koyduğu "Meraklısına Notlar" kısmını fazlasıyla önemseyen okurların yorumlarındaki sığılığı akla getirelim). İşte o anlarda metnin veya okurun niyetine, yani metnin anlamsal yüküne ve çağrışımlarına veya bizzat okur olarak kendi yorumlama biçimimize yönelmek bizi daha iyi ve daha zengin bir yorumlama çabasına götürebilir (zaten her okumada bu üç niyet, belli ölçülerde birleşir). Pamuk'un yukarıda alıntılardığımız cümleleriyle -veya niyetiyle- yetinmeyip diğerlerine, özellikle de okurun niyetine doğru az çok açılım sergiledik mi, *Veba Geceleri'*ndeki kurgunun alegorik zenginliğini "keşfetmek" mümkün hâle gelir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Minger Adası'nda yaşananlara, dönemin şartlarına baktığımızda ve bunları Türkiye'nin hem geçmişiyile hem de bugünüyle karşılaştırdığımızda (ki okurun niyeti çerçevesindedir bu) Pamuk'un gösterdiklerinden daha uzağını görebilir; yukarıda belirttiğimiz alegorik imkânlara kavuşabiliriz.

⁵ Birkaç örnek: (URL-2, URL-3, URL-4).

emsaline az rastlanır bir kurgu ile karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. İşte bu çalışmada, *Veba Geceleri*'nin kurgusundaki Abdülhamit ve Kolağası Kâmil (Atatürk) karakterleri üzerinde duracağız; tabii bununla yetinmeyip her iki karakterin biçimlenişinin arka planına da yönelmeye çalışacağız. Şunu da söyleyelim: Bu biçimlenişin ne derece "tarihsel gerçeklik"le bağdaştığı sorunu -büyük oranda, daha doğrusu birtakım alegorik göndermeler haricinde- objektifimizin dışında kalacaktır; bu yoldaki çabaları tarihçilere ve estetik olan ile tarihsel olan arasındaki sınır çizgisini hiçe sayarak "tarihsel gerçeklik" in kurguyu boşa düşürdüğü yerleri didik didik etmeye meyilli eleştirmenlere bırakmanın daha doğru olacağına inanmaktayız.

1. Bir Sultan, Bir Kolağası

Osmanlı'nın 29. vilayeti Minger'de veba salgını başladığı sırada, yani 1901'de Abdülhamit'in saltanatı 25. yılını henüz doldurmuştur. Tabii Osmanlı'nın hemen hemen her bölgesinde olduğu gibi adaya -en azından bağımsızlık sürecine kadar- Sultan'ın siyaseti damgasını vurmuştur. Kolağası Kâmil ise daha çok söz konusu bağımsızlaşma sürecinden itibaren ada tarihinin en belirgin şahsiyeti olacaktır. Belirtmek gerekir ki kurguda Mithat Paşa'dan Vali Sami Paşa'ya kadar bir dizi "küçük" yahut "büyük", "gerçek" yahut "hayali" devlet adamı imgeleştirilir; ancak bunlar arasında en önde Sultan ile Kolağası durur. Öyle ki kurguyu veya anlatıcı konumundaki tarihçi Mîna Mingerli'nin roman ve tarih karışımı bir tür, yani "roman-tarih" (adlandırma Mingerli'nindir) (s. 12) çerçevesinde resmettiklerini bu iki siyasi karakter üzerinden takip etmek mümkündür.

1.1. Osmanlı'nın Başında: Abdülhamit

Hemen belirtelim: Kurguda Abdülhamit gerek düşüncesi gerekse de pratiğiyle pek de olumlu göremeyeceğimiz bir yolda karakterleştirilir; onun portresinin çizgileri, daha çok kötücül bir imgeyi çevreler gibidir. Şöyle ki o; neredeyse sadece evhamlarıyla düşünebilen, hissedebilen bir sultan olarak karşımıza çıkar temelde. Bu aşırı evhamlılığından ötürü memleketin her yanını kuşatacak bir hafiyelik örgütü yaratmış; aydınlara, muhaliflere, hâsılı "tehlikeli" olarak algıladığı herkese baskı uygulamış; hatta birtakım siyasi cinayetlerin kapalı kapılar ardından azmettiricisi olmuştur. Tabii kurguda onun bu yönünün özellikle iki olay üzerinden çarpıcı bir şekilde "aktarıldığını" söylemek mümkün. Bunlardan ilki, Bonkowski Paşa ile yardımcısı Doktor İlias'ın öldürülmesidir. İzmir'deki kolera salgını çok kısa bir süre içerisinde başarıyla önleyerek ünlenen Leh asıllı Bonkowski Paşa, tıbbi birikimiyle ve özellikle de mikrobiyolojideki uzmanlığıyla Abdülhamit'in ziyadesiyle takdirini kazanmış, hem Sağlık Başmüfettişliğine hem de Başkimyagerliğe getirilmiştir. Minger'e dair salgın söylentileri baş gösterdiğinde Abdülhamit, ilk olarak onu ve yardımcısını gerekli yetkilerle adaya göndermiştir. Ancak Sultan'ın bundaki asıl amacı, romanın başkarakterlerinden ve Minger'deki karantina siyasetinin sürdürücülerinden olan Doktor Nuri'nin

“Sherlock Holmes gibi” (s. 162) bir iz sürümde bulunarak ortaya çıkardığı üzere, salgının önlenmesi değil Bonkowski Paşa ve yardımcısının merkezden uzakta bir “oldubittiye getirilerek” ortadan kaldırılmasıdır. Hiçbir ihtimali yokken Bonkowski Paşa’nın kendisini zehirleyebileceğinden şüphelenen Sultan bu iş için Bonkowski Paşa’nın eski ortağı olan ve uzun süre Minger’de yaşayan Eczacı Nikiforo’yu kullanmıştır. Planlanan, hem Paşa’nın hem de yardımcısının zehirlenerek öldürülmesidir. Nihayetinde yardımcı zehirlenmiştir ama Bonkowski Paşa hiç de hesapta olmayan şekilde adadaki salgın muhalifleri tarafından öldürülmüştür (bu noktada Bonkowski Paşa ile Mithat Paşa arasında kısmi bir temsil ilişkisinin varlık kazandığı söylenebilir; Mithat Paşa da bir dönem Abdülhamit’in yanı başında kalmış, fakat evhamlı Sultan tarafından tehlikeli addedildikten sonra Taiif’e sürülüp orada öldürülmüştür). İkinci olay, V. Murat’ın tahttan indirildikten sonra Çırağan’da hapis hayatı yaşamak zorunda bırakılmasıdır. Aşırı evhamlı Sultan, onun yeniden tahta çıkarılmasından, “muhalif takımlarla görüşmesi[nden]” (s. 65) korktuğu için bu konuda hiçbir acıma belirtisi göstermemiş, hatta onun üç kızına (Hatice Sultan, Fehime Sultan ve daha sonra Doktor Nuri ile evlenecek olan Pakize Sultan) da sarayın dışını yasaklamıştır (Pakize Sultan’ın romanın başkarakterlerinden olduğunu, anlatıcının -ki Pakize Sultan’ın torunudur aynı zamanda- hemen hemen olayların tamamını onun ablası Hatice Sultan’a gönderdiği mektuplardan hareketle anlattığını bu vesileyle belirtelim).

Tabii bu noktada anlatıcının ilgi çekici, Terry Eagleton’ın kötülük üzerine düşüncelerini çağrıştıran bir meşrulaştırım çabası da söz konusudur. Eagleton’a göre kötülük yahut insan algısında kötü olarak konumlanan şey, sebebini bilemediğimiz yahut yok saydığımız olumsuzluktur (olumsuz durum veya olgu). Eagleton’ın ifadeleriyle söylersek, “kötülük anlaşılmazdır. O, sadece kendisi için bir eylemdir, tıpkı bir banliyö trenine çıplak ten üzerine sarılmış bir boa yılanıyla binmek gibidir. Bu eylemli anlaşılır kılacak bir bağlam yoktur.” (Eagleton, 2012: 8). Ancak olumsuzluğu sebeblandırdığımız, yani “anlaşılmazlık”tan çıkardığımız takdirde, artık kötülükten veya kötüden bahsetmek olanaksız hâle gelir. Yani, meşrulaştırılmış olumsuzluk kötülük veya kötü olmaktan çıkar. İşte anlatıcı da “tarihte bireyin rolü” gibi tarih ve çeşitli sosyal bilim alanlarının ezeli tartışma konularından birine Abdülhamit vesilesiyle değinir ve sultanın aşırı evhamlılığını, bu yöndeki eylemlerini meşrulaştırmaya, en azından “anlaşılabilir” bir seviyeye getirmeye yönelir:

Tarihte ‘karakter’ ne kadar önemlidir? Bazıları hiç önemsemez bu konuyu. Tarih onlar için tek tek kişilerden çok daha büyük bir tekerlektir. Bazı tarihçiler ise tarihteki bazı vakaları önemli kişilerin ve kahramanların karakterleriyle açıklarlar. Biz de tarihi bir kişinin karakter ve huylarının zaman zaman tarihi etkileyebileceğine inanıyoruz. Ama bu kişisel özelliği belirleyen de yine tarihin kendisidir.

Evet, Padişah Abdülhamit Avrupalıların 'Paranoyak!' diyebileceği kadar evhamlıydı. Ama onu evhamlı yapan şey de, yaşadıkları, gördükleri, yani tarihin kendisiydi. Yani evhamlı olmak için çok haklı gerekçeleri vardı Abdülhamit'in (s. 205).

Peki, anlatıcıya göre nedir Sultan'ın evhamlarına zemin hazırlayan bu "haklı gerekçeler?" Mithat Paşa ile Hüseyin Avni Paşa öncülüğünde gerçekleşen bir darbeyle Abdülaziz'in (ki Abdülhamit'in amcasıdır) halli ve hemen ardından - kimilerine göre cinayet, kimilerine göreyse intihar olarak addedilen- ürpertici ölümü, yine aynı paşalar tarafından V. Murat'a dört aydan fazla saltanat hakkı tanınmaması karşısında Sultan'ın duyduğu "haklı" korkular. Çünkü o, henüz işin başında "[...] bu işleri örgütleyen Mithat Paşa ve diğer paşaların ne kadar güçlü olduklarını yakından gör[ür] ve bundan önceki padişahlara yaptıklarını kendisine de kolaylıkla yapabileceğini anla[r]." (s. 205). İşte, masa başından her ihtimali en ince ayrıntısına kadar didik didik edip cinayetleri meşhur soğukkanlılığı ve muazzam mantığıyla çözen "Sherlock Holmes gibi" (ki Abdülhamit kendisine ziyadesiyle hayranlık besler) saraydan en büyüğünden en küçüğüne -hatta ihtimali gerçeklik sınırlarının fazlasıyla dışında kalan- her tür tehlikeyi göz önünde bulundurarak memleketi idare etmeye çalışan, aşırı evhamlı -ve buna uygun olarak "müstebit"- bir sultan figürünün ortaya çıkmasındaki tarihsel zorunluluk.

Aşırı evhamlılığı ve baskıcı yönetimi dışında Abdülhamit'in uluslararası siyaset arenasındaki tutumuna da değinir anlatıcı. Sultan, dış ilişkiler bağlamında temel olarak "İttihâd-ı İslâm"dan yanadır. Ancak onun için böyle bir siyaset; "kutsal dava" bayrağını dalgalandırmaktan çok "devlet gemisi"ni yürütmeye elverişli bir araç konumundadır. Bir başka ifadeyle Sultan'ın İslâmcı siyaseti; dağılmaya yüz tutmuş, iktisadi ve siyasi bakımdan dünyaya hâkim konumda bulunan Avrupalıların ölümü pek yakında vukua gelecek bir "hasta adam" olarak gördüğü ve bakiyesini paylaşmak için rekabete girdiği Osmanlı'yı ayakta tutmak, en azından "ölüm tarihi"ni ertelemek için tercih edilen bir stratejik programdan öte anlam taşımaz. O, "...Müslümanlığı öne çıkarırsa (zaten bu fiili durumdu), dünyadaki çeşit çeşit Müslüman kalabalıklarını ve devletlerini Batı'ya karşı yana çekebileceğine, en azından Düvel-i Muazzama'ya gözdağı verebileceğine zaman zaman inanır[ır]." (s. 30). Yani o, bu noktada güçlü bir teorik bilince sahip değildir; uluslararası arenadaki güç dengelerini gözeterek "'siyasal İslam' de[nilen] şeyi kendi kendine keşfe[tmıştır]." (s. 30). Hatta "samimi ve tutarlı bir cihatçı ve İslamcı" (s. 30) da sayılmaz; özellikle de Müslüman coğrafyalardaki isyanlar söz konusu olduğunda bazen kendisinden beklenmeyen, daha çok "çelişkili duygular" (s. 30) çerçevesinde açıklanabilecek bir tavır sergiler. Sözelimi "[...] Mısır'da Arabi Paşa'nın Batı karşıtı isyanının aslında İngilizler kadar bütün yabancılara, yani Osmanlılara da karşı olan milliyetçilerin isyanı olduğunu daha ilk gün anlamış, İslamcı paşadan nefret etmiş, içten içe İngilizlerin onu ezmesini

arzulamıştı[r.]” (s. 31). Yine “Sudan’da İngilizlere kök söktüren ve Müslümanlar arasında Gordon Paşa diye çok sevilen Charles Gordon’un ölümlüyle sonuçlanan Mehdi’nin hareketini de Abdülhamit İstanbul’daki İngiliz elçisinin de baskısıyla ‘ayaktakımının isyanı’ olarak görmüş ve İngilizlerin yanında yer almıştı[r.]” (s. 31).

Tabii Sultan’ın İslâmci siyaset bağlamındaki tutarsızlığı kurguda “zararsız bir ara çözüm” (s. 31) arayışının, daha açık deyişle dönemin uluslararası siyaset realitesinin imkânları dâhilinde bir tavır sergileme zorunluluğunun sonucu olarak değerlendirilebilecek niteliktedir bazen. Sözgelimi “Düvel-i Muazzama” halifelik makamının nüfuzundan yararlanıp Çin’deki Müslümanların Batı karşıtı isyanını bastırmak için kendisine başvurduğunda Abdülhamit, her iki cephenin de gazabını üzerine çekmemek adına bir orta yol bulmak zorunda kalır: Çin’e “[i]syancı Müslümanlara karşı savaşacak, Müslümanları öldürecek herhangi bir Osmanlı askeri yollamayacaktır[r]. Ama İslam’ın halifesi, Çinli Müslümanlara ‘Batılılarla savaşmayın!’ diyen bir heyet gönderecekti[r]!” (s. 31) (“Nasihât Heyeti” adı verilen bu heyetin içerisinde Doktor Nuri, Pakize Sultan ve onların koruyuculuğunu üstlenen Kolağası Kâmil de bulunmuştur). Sözü’nün kısası; dönemin konjonktürü gereği benimsediği, yolu kısmen pragmatizme çıkan tutarsız bir İslâmçılıkla “devlet gemisi”ni yürütmeye çalışmıştır Sultan. Ancak bu noktada umduğunu pek bulamamış, Müslümanları saray adına konsolide etmeye gücü yetmemiş, hatta devlet ciddi toprak kayıpları yaşamıştır. Saltanata henüz yeni kavuştuğu sırada Ruslarla büyük bir savaş yapılmış, Balkanların bir kısmı elden çıkmıştır; 1881’de Fransızlar Tunus’u, 1882’de ise İngilizler Mısır’ı işgal etmiş, böylelikle de Kuzey Afrika neredeyse tümünden kaybedilmiştir vs.

Anlatıcının gerek aşırı evhamlılığıyla ve “müstebitliğiyle” gerekse de başarı getirmeyen İslâmci siyasetiyle “menfi” bir karakter olarak çizdiği Abdülhamit’in kurgununun daha çok satır aralarından “sızan” olumlu veya olumlu addedilebilecek bir yönü de görölür: Modernleşme yanlılığı. Sultan’ın bu yönü, genel olarak birkaç gösterge etrafında somutluk kazanır. Bunlardan ilki, onun tıbbı merakıdır. Sultan, Batı’daki tıbbi gelişmeleri ciddiyle takip etmiş ve bunlardan istifade etmeye yönelmiştir. Aşağıdaki cümleler, anlatıcının Doktor Nuri’nin bu konuda düşündüklerini betimlerken söyledikleridir:

... Pek çok karantina doktorunun bildiği şeyi, Padişah’ın polisiye romanlar kadar Avrupa tıbbındaki ilerlemelere meraklı olduğunu görmüştü. Padişah mikroplar, laboratuvarlar ve aşılar konusundaki gelişmeleri izleyip en son tıbbi buluşları İstanbul’a ve Osmanlı topraklarına getirtmek istiyordu. Padişah’ın Asya’dan ve Çin’den Batı’ya yeni salgın hastalıkların geldiğinden haberdar olduğuna ve bu konuda telaşlandığına da tanık olmuştu Doktor Nuri (s. 16).

Tıp konusundaki modernleşmeci hassasiyetinden ötürü Sultan'ın bu alanda öne çıkan isimleri taltif ettiği de görülmedik şey değildir. Pasteur Enstitüsü'nün "sürekli yeni buluşlar yapan yaratıcı doktorlarından" (s. 41) olan ve mikrobiyolojide büyük bir otorite konumunda bulunan Émile Rouvier'i Abdülhamit İstanbul'a çağırmış, sarayında ağırlamış ve çalışmalarını rahatlıkla sürdürmesi için ona Nişantaşı'nda bir laboratuvar tahsis etmiştir. Rouvier de burada difteri serumunu oldukça ucuza ve bol miktarda üretmeye yarayan buluşlar gerçekleştirmiştir. Akıbeti Mithat Paşa gibi olan Bonkowski Paşa da özellikle salgın konusundaki başarısı ve kimya alanındaki birikimiyle Sultan'ın gözüne girmiş, saraydaki suların tahlili, saraylıların sağlığı ve saray bahçesinde yetiştirilebilecek zehirler konusunda "aranan adam" olmuş, Sağlık Başmüfettişliği ile Başkimyagerlik görevleriyle taltif edilmiştir. Sultan'ın Doktor Nuri'yi Pakize Sultan'a uygun bir eş olarak görmesinde dahi tıbbı merakı, bir diğer deyişle tıpçılara karşı sevgisi belirleyici olmuştur, denilebilir. Doktor Nuri'nin V. Murat'ın eşinin hastalığıyla ilgilendiği ve Pakize Sultan'la yeni tanıştığı sırada "[p]adişah kendisi hakkında her aşamada uzun tahkikatlar yaptırmış ve mikrobiyoloji ve laboratuvarlar konusunda tecrübe ve bilgisinden etkilenmiş..." (s. 159), böylelikle Pakize Sultan'a en uygun eşin olduğu kanaat getirmiştir. Gerçi dikkatle bakıldığında, Abdülhamit'in bu konuda da yine "çelişkili duygular" doğrultusunda hareket ettiği görülür. Yukarıda da belirtildiği gibi Sultan, kendisini zehirleyeceği korkusuyla Bonkowski Paşa'yı yardımcısı Doktor İlias'la birlikte Minger'de öldürtmek istemiştir. Doktor Nuri ile Pakize Sultan'ın Nasihat Heyet'ine dâhil edilip adeta sürgün edilmesine Çin'e gönderilmesi de bu noktada düşünülebilir. Karı-kocaya seyahat konusunda hiçbir makul gerekçe sunulmamıştır; tabii Pakize Sultan, ezelden beri sevmediği amcası Abdülhamit'in kendilerini İstanbul'dan uzaklaştırmak adına böyle bir yola başvurduğunun farkındadır. Bunlar, Sultan'ın tıbbı ve tıpçılara yönelik sempatisinin pek de tutarlı şekilde seyretmediğinin, en azından evhamlarının veya nefretinin bu sempatiyi zedelediğinin açık göstergeleridir.

Abdülhamit'in modernleşmeci sultan niteliği kazandığına dair kurguda beliren bir başka gösterge kalkınmacılığıdır. Her şeyden evvel, olayların ana mekânı olan Minger'in bayındır hâle gelmesinde Sultan'ın rolü büyüktür; "Minger Vilayeti merkezine, hastane, karakol, köprü, askeri okul yaptırmış" (s. 111) ve bu nedenle adalılar tarafından sevilen bir padişah olmuştur. Bonkowski Paşa ile Nikiforo'ya da bir zamanlar gülsuyu üretimi için imtiyaz vermiş, onların bu sektörde üretimde bulunabilecek örnek bir fabrika kurmasına olanak sağlamıştır [bu gelişme, Abdülhamit'in ev üretiminden fabrika üretimine geçiş "hayallerinin" (s. 50) bir parçasıdır tabii; anlatıcıya göre Sultan, medeniyetin gereğinin fabrika olduğunu kavramış bir devlet adamıdır]. Yine Sultan'ın, henüz aktarlık düzeyini aşamayan Müslüman eczacıları kanunla modern usullerde çalışmaya zorladığı, böylelikle Türk eczacılığının modernleşmesine hızlandırıcı yönde bir etkide bulunduğuda da vakidir.

Tıp karşısındaki hassasiyeti ve kalkınmacılığı ile birlikte polisiye tutkusunu da Sultan'ın modernleşmeci yönüne dair bir gösterge olarak yorumlanabilir. O dönem Avrupa'da yıldızı yeni yeni yükselen polisiye türüne ait eserleri okumayı çok seven Sultan, kendisine özel olmak koşuluyla beş yüz polisiye roman çevirtmiştir ki bunların, anlatıcının tabiriyle, "küçük bir 'polisiye romanın başlangıç yılları' kütüphanesi oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz." (s. 158). Tabii bu tür romanların Abdülhamit için önemi ve değeri, modern Batı edebiyatının estetiğine yaslanmalarından çok oldukça heyecan verici birer boş zaman eğlencesi niteliğine sahip olmalarından geçer. Ayrıca onun baskıcı anlayışını "kışkırtıcı" bir işlev üstlendiği de olur bu tür romanların. O, yukarıda da değinildiği gibi, masa başından cinayetleri aydınlatan "Sherlock Holmes gibi" saraydan memleketin sorunlarını çözmeye çalışır.

Belirtmek gerekir ki Abdülhamit'in modernleşmeci yönü, her ne kadar ilgi çekici olsa da kurgudaki imgesinin "menfi" görünüşünü tersine çevirecek nitelikte değildir. Onun evhamlılığı, "müstebitliği", uluslararası siyasetteki tutarsızlığı, başarısızlığı bu birkaç göstergeyle varlık kazanan ve olumlu addedilebilecek yönünü fazlasıyla gölgeler. Ancak Kolağası Kâmil için tersi söz konusudur.

1.2. Minger'in Başında: Kolağası Kâmil

Doktor Nuri ile Pakize Sultan'ı korumakla görevlendirilerek adaya gelen ve buradaki karantina sürecinin "baskı aygıtı" olarak addedebileceğimiz Karantina Neferleri'nin komutanı olan Kolağası Kâmil, kurgunun belki de en devrimci karakteridir. Minger'de salgının artık yönetilemez duruma geldiği, adanın hem "Düvel-i Muazzama" hem de Osmanlı tarafından gemilerle ablukaya alındığı, hâsılı adanın sağlık ve siyaset bağlamında çıkışsız kaldığı bir zamanda –ve tabii hiç de hesapta olmayan bir şekilde- ipleri eline almış, adanın bağımsızlığını ilan etmiş ve adada bir modern devlet, daha doğrusu bir ulus-devlet kurmuştur. Giriş kısmında da belirttiğimiz gibi kurgunun alegorik imkânları düşünüldüğünde, Kolağası Kâmil iki yönlü bir temsil ilişkisi çerçevesinde ele alınabilir. Kurguyu, Pamuk'un ilgili söyleşisinde de vurguladığı gibi, üçüncü dünyada bağımsızlaşma ve uluslaşma süreçleriyle varlık kazanan ulus-devletleşmenin bir alegorisi olarak değerlendirdiğimizde, Kolağası Kâmil "devrimci pratiğiyle" Jose Marti, Sun-Yat-Sen, Atatürk gibi hemen hemen bütün ulusal devrimcilerin, hatta belli ölçülerde ulusçu/bağımsızlıkçı siyaset izleyen Fidel Castro, Mao Zedung, Ho-Şi-Min gibi sosyalist devrimcilerin bir temsilcisi olarak değerlendirilebilir. Alegorik imkânı sadece kurguyla Türkiye'de ulus-devlet inşası arasındaki ilişkiye indirgediğimizde ise Kolağası Kâmil'in Atatürk'e fazlasıyla "yaklaştığı" söylenebilir. Nitekim Kolağası Kâmil'in, diğer ulusçu ve sosyalist liderlerle olmadığı kadar ortak/benzer yönleri vardır Atatürk'le (kurgunun Türkiye'deki ulus-devletleşme ekseninde okunmasını asıl "meşru kılan" da bunlardır). İkisi de babalarını erken tarihlerde kaybetmiştir; ikisi de askerliğini bir dönem Kolağası rütbesiyle sür-

dürmüştür (Kolağası Kâmil bağımsız Minger Devleti'ni kurana kadar bu rütbede kalmıştır; Atatürk ise bu rütbeyi 1907'de almış, Trablusgarp Savaşı sırasında Binbaşılığa yükselmiştir); her ikisi de Harbiye sıralarında gizli gizli Fransız Devrimi'ne dair kitaplar, makaleler okuyarak Jakoben liderlere sempati duymaya başlamıştır⁶; her ikisi de farklı bir görevle geldiği bölgede, saraya başkaldırıp ulusal bağımsızlık savaşını başlatmıştır (Kolağası Kâmil salgını kontrol altına almak isteyen Doktor Nuri ile Pakize Sultan'ı korumak amacıyla Minger'e, Atatürk ise 9. Ordu Müfettişi olarak İtilaf Kuvvetleri'ne karşı direnişi engellemek üzere Anadolu'ya gelmiştir); her ikisi de ulusal bir kahraman olmadan önce başka bir savaşla (Kolağası Kâmil Teselya Savaşı'yla, Atatürk ise Çanakkale Savaşı'yla) rüştünü ispatlamıştır vs. Hâsılı, Pamuk'un söyleşisindeki ifadelerden "teyit"i pek çıkarılamayacak olsa da Kolağası Kâmil'in diğer ulusal ve sosyalist liderlerden çok Atatürk'ü karşıladığını, adeta "Mingerli Atatürk" olarak somutluk kazandığını söylemek mümkündür.

Peki Kolağası Kâmil -veya Atatürk- gerek düşünce gerekse de eylemleriyle kurguda nasıl bir asker ve devlet adamı görünümündedir? Öncelikle belirtelim ki; çeşitli basın-yayın organlarında yayınlanan bazı yazılarda Kolağası Kâmil ile Atatürk arasındaki temsil ilişkisi çerçevesinde Atatürk'ün küçük düşürüldüğü ve bu vesileyle Pamuk'un dolaylı yoldan Atatürk'e hakaret ettiği, onunla dalga geçtiği savunulmuştur.⁷ Tabii Kolağası'nın küçükken kargalarla oynaması, adaya ayak bastığı sırada bağımsızlığı aklından geçirmemesi gibi olumsuz addedebilmek için fazlasıyla önyargılı bir bakışa ihtiyaç duyacağımız gerekçelere yasıdır bu yazılar; hâliyle bunlardaki saptamalara katılmak için yine fazlasıyla önyargılı bir bakışa ihtiyaç olduğu barizdir. Bilimsel bir eleştiri üretme çabasının gerektirdiği ölçüde önyargısız, nesnel bir bakışı öncelidik mi kurguda Kolağası Kâmil'in bambaşka bir şekilde imgeleştirildiğini anlamak mümkün hâle gelir. Kolağası kurguda, her şeyden evvel, dönemin pek çok "Harbiyeli"si gibi modernlik yanlısı, idealist, devrimci ve yurtsever bir karakter olarak çizilir. Anlatıcının, Kolağası'nın evlilik ve kadınlarla ilgili düşüncelerini, hatıralarını aktardığı sırada ifade ettikleri söz konusu karakter özelliklerini fazlasıyla açık eder:

...Harbiye'de mezun olduğunda pek çok subay arkadaşı gibi idealistti ve kadınların başlarını, yüzlerini Araplar gibi aşırı kapatmasına karşıydı. Dört

⁶ Atatürk'ün gerek Harbiye yıllarında gerekse de sonraki dönemlerde okudukları ve entelektüel haritası hakkında detaylı bilgi için bk. (Toprak, 2020).

⁷ Öyle ki Sevda Kaynar'ın *Odatv*'de 10.04.2021'de yayınlanan yazısında iş niyet okumaya kadar götürülmüştür. Kaynar'a göre Pamuk, Atatürk'ü dolaylı yoldan menfi göstererek Avrupa'ya şu şekilde seslenmek ister gibidir: "Eyy Avrupa anla artık anla beni. Ben sizdenim. Onlardan değilim. Atatürk benim için tek madalyalı Kolağası Kâmil. Uyduruk ada, uyduruk bayrak, uyduruk dil. Mingerce yani. Dil-i geçmiş zamanın dili. Türkiye gibi. Beş yılda beş kere daha hak ettim verdiğiniz Nobel'i." (URL-2).

kadınla evlenen Hacı ağalardan, genç kızlarla evlenen yaşlı zenginlerden de nefret ederdi. Pek çok genç subay gibi, Osmanlı'nın yüzyıllarca zafer kazandıktan sonra Batı karşısında hızla zayıf düşmesinin nedeninin kötü ve geri gelenekler olduğunu düşünüyordu. Bu görece Avrupalı düşüncelerinde Mingerli, Akdenizli olmasının, Ortodokslara yakınlığının etkisi vardı elbette. Kolağası Harbiye'de ihtilalci öğrencilerin padişah karşıtı bildirimlerini de okumuştur. Elden ele gezen Napolyon biyografisini bir gecede bitirmiş, Fransız İhtilali'nin kahramanlarının 'liberté, égalité, fraternité' diye haykırırken ne istediklerini anlamış ve zaman zaman içtenlikle hak vermişti onlara. ... (s. 86).

Fakat Kolağası'nı olağanüstü kılan iki yönünden özellikle söz edilmelidir: Stratejik dâhiliği ve cesareti. Nitekim onu adanın kader dönümünde öncü kılan; "Hegel'in sözleriyle 'tarih sahnesi'ne çıkararak" (s. 85) da aslında bu yönleridir. Adada salgının kontrolden çıktığı, siyasi istikrarın bozulduğu, hem "Düvel-i Muazzama" hem de Osmanlı gemilerinin adayı ablukaya aldığı, dolayısıyla adanın toplumsal hayatının tam manasıyla çıkışsızlığa ulaştığı anda o zihninde Minger ulusuna dayalı, bağımsız ve modern bir Minger Cumhuriyeti hayalini büyütmeye başlar ve bunu gerçeklik düzlemine aktarmak için fırsat kollar. Nihayet vilayet binasında, karantina karşıtlarının öncüsü konumunda olan Halifiye Tekkesi Şeyhi Hamdullah'ın yine karantina karşıtı kardeşi -ve aynı zamanda Kolağası'nın eşi Zeynep'in eski nişanlısı- Ramiz ve çetesinin baskınını püskürttükten hemen sonra -ve kimsenin hesap edemediği bir anda- bağımsız Minger Cumhuriyeti'ni ilan eder [bu harekette Kolağası'nın Fransız Devrimi'nden esinlendiğinin bariz olduğunu da belirtelim; nitekim ilan nutkunda Fransa'daki devrim önderlerinin sloganı olan "liberté, égalité, fraternité" (hürriyet, müsavat, uhuvvet) (s. 326) sözüne hem Fransızca hem de Türkçe olarak yer verir].

Bağımsızlık ilanından sonra artık Minger Devleti'nin kurucu "Cumhurreis"i konumunda bulunan Kolağası, Eski Vali Sami Paşa (ki artık "Başnazır" makamındadır) ve Murakabe Müdürü Mazhar Efendi'yi de yanına çekerek yeni bir yönetim inşa eder. Bu yönetim, salgın meselesini kökten ve hızlıca çözmek adına büyük çaplı bir karantina uygulamasına yönelir. Tabii bundan da önemlisi -Kolağası'nın ideali doğrultusunda- ada halkını Mingerlilik ve belli bir kesimin konuştuğu Mingerce etrafında -Benedict Anderson'ın deyişiyle- bir "hayali cemaat"⁸ hâline getirme, yani Minger Cumhuriyeti'ne egemen olacak bir ulus ya-

⁸ Anderson, ulus kavramını "hayali cemaat" olarak karşılar; bunu da kısaca şöyle açıklar: "Ulus hayal edilmiş bir topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir." (Anderson, 2017: 20). Tabii Anderson'ın bu düşünceleri, özellikle de günümüzün sosyal bilim araştırmacılarının çoğu tarafından "yanlış okunmuş", onun ulusu "uydurma" bir yapılanma gibi resmederek olumsuzladığı düşünülmüştür. Halbuki böyle bir olumsuzlama söz konusu değildir; An-

ratmaya dönük modernleşme sürecini başlatır. Bu süreçle varılmak istenen en son nokta, Kolağası'nın henüz bağımsızlık ilanı sırasında dile getirdiği ve daha sonraki dönemlerde "Minger vatandaşı olan ve adada okula gitmiş herkesin ezbere ve kalben bildiği ve kimi zaman gözyaşlarıyla tekrarladığı" (s. 341) şu sözlerde gizlidir: "Ben bir Mingerliyim!... Mingerli olmakla gururlu hatta mağrurum. Kendimi dünya milletleri kardeşliğinin şerefli ve eşit bir üyesi olarak gördüğüm için bahtıyırım. Ama dünya milletleri kardeşliğinin de benim Minger'ime, benim adama, benim Mingerceme hürmet etmesini arzuluyorum. Yarın oğlum doğunca evde, bu adadaki herkes gibi, Mingerce konuşacaktır. ..." (s. 341). Ancak bu noktada Kolağası'nın olumsuz ve kurduğu Cumhuriyet'in mantığına aykırı addedilebilecek bir yönü açığa çıkar: Jakobenlik. Kolağası, yeni yönetimiyle birlikte, hem karantina hem de modernleşme misyonunu baskıcı ve tepeden inmece bir yaklaşımla hayata geçirmek ister. Bu da bir yerden sonra her iki misyonu akamete uğratar. Bir başka ifadeyle rasyonel olan, irrasyonel olanla baltalanır. Karantina uygulamasında iş salgını kontrol altına alma çabasından çıkar, ada ölçeğinde bir "istibdat" inşasına dönüşür. Yöneticiler, karantina adına zaman zaman "mahkemeleri ve ölüm cezalarını toplumu hızlı sindirmek için kullan[ır]." (s. 356). Özellikle de bu nedenle bazı tarihçiler, ilandan "sonraki günleri 'Fransız İhtilali'nin Jakoben Terörü' dönemine benzetirler." (s. 356) (Çoğunlukla Takrir-i Sükûn ve İstiklâl Mahkemeleri'nden hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki uygulamaları jakobenlik çerçevesinde değerlendirerek Atatürk'e karşı eleştirel yaklaşımlar sergileyen tarihçiler akla gelmelidir burada). Modernleşme süreci ise adanın sosyo-politik ve etnik yapısının gerektirdiklerine uygun bir biçimde değil, neredeyse tamamen Kolağası'nın arzularıyla ilerler. Doğal olarak da belli bir süre sonra git gide kısırlaşmaya başlar, dil devrimine indirgenir. Öyle ki jakoben yönetime karşı tepkilerin yükseldiği, hatta isyanın ayak seslerinin duyulduğu sırada Kolağası -vebaya yakalanan karısı Zeynep dışında- Minger diliyle uğraşır, yeni Mingerce kelimeler türetmeye çalışır. Bu da adada "anarşi ve başıbozukluğu arttır[ır], daha önemlisi, yeni devletin verdiği umutların ve iyimserliğin hızla kaybolmasına yol aç[ar]." (s. 398). Nihayetinde devrimci, "ilerici", yurtsever olmakla birlikte baskıcılığı, halktan kopukluğu da su götürmez bu jakoben yönetim adayı tam manasıyla ne salgından kurtarabilir (nitekim Kolağası ve karısı Zeynep dahi bir türlü durdurulamayan vebadan hayatını kaybeder) ne de modernleştirebilir. Kolağası Kâmil'in ölümünden kısa bir süre sonra da beklenen olur; iktidar muha-

derson, bireyleri arasında mekanik (yüz yüze) bir ilişkinin olmadığı, varlığı daha çok bilinç düzeyinde kendisini gösteren ve belli değerler, semboller etrafında "kurgulanan" bütün toplulukları hayali cemaat kategorisinde değerlendirir. Şu sözler Anderson'ındır: "Aslında yüz yüze temasın geçerli olduğu ilkel köyler dışındaki bütün cemaatler (ve hatta belki de onlar da) hayal edilmiştir. Cemaatler birbirlerinden hakikilik/sahtelik boyutu üzerinde değil, hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılmalı." (Anderson, 2017: 21).

liflerin lideri Şeyh Hamdullah ile onun naibi Nimetullah'ın eline geçer ve adada "karşı-devrim" süreci başlar.

Görüldüğü gibi Kolağası Kâmil'in jakobenliği, onun olumlu addedilebilecek yolda çizilen karakterini fazlasıyla "kusurlu" hâle getirmiş gibidir. Fakat bu noktaya takılıp kalmak veya gereğinden fazla dikkat çekmek pek anlamsızdır; iki sebepten ötürü: İlk olarak; yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı üzere, jakobenlikle Kolağası'nın düşünsel/eylemsel yönünün sadece bir cephesi tanımlanabilir en fazla, ötesi değil. İkinci olarak; Doğu'dan Batı'ya bütün devrimlerin jakoben bir aşaması vardır (Mumcu, 1984: 2); Fransız Devrimi'nden Japon Devrimi'ne kadar her ilerici hamlede bir "jakoben günah"ın izine rastlarız. Çünkü devrimin öncüleri -devrim sırasındaki kaotik yapıdan ötürü- yeni sistem, değer ve ilkelerin köhnemiş muadillerinin yerine silah, mahkeme ve hatta darağaçlarının gölgeleğinde yerleşebileceğine inanırlar. Dolayısıyla Kolağası Kâmil'in jakobenliği kendi özgün stratejisinin değil, devrimci düşünüşün evrensel tabiatının bir gereği şeklinde değerlendirilebilir. Hâsılı Kolağası jakobenliğe düşerek pek de "sâkit olmamış"; yüceliğini yitirmemiştir.

2. İdeolojik Zemin ve Tercihler

Peki, Orhan Pamuk'un Cumhuriyet dönemi düşünce hayatının öne çıkan iki büyük siyasi figürünü -Abdülhamit ve Kolağası üzerinden Atatürk'ü- hayali bir adadaki salgın vesilesiyle kurguda bu şekilde somutlaştırmasını nasıl okumak gerek? Elbette farklı bakış açılarıyla ve kurgudaki farklı göstergelerden hareketle bir dizi siyasi/tarihi okumalar söz konusu edilebilir burada; ancak öncelikle yapılması veya öne alınması gereken, ulusçu/resmi ideoloji ile günümüz Türkiye'sinin siyasi ortamı (ki yazarın da birazdan görüleceği üzere bu ortama dair bir "çıkış"ı dikkat çeker) çerçevesinde yapılacak bir okumadır.

Ulusçu/resmi ideolojide –ve tabii bu ideolojinin temel paradigmasını belirlediği tarihyazımında- Abdülhamit ile Atatürk'ün ne şekilde yorumlandığını kısaca hatırlatmakla başlayalım. Böyle bir düşünce biçiminde Abdülhamit; beceriksiz, ilerencilik karşıtı, aşırı evhamlı, memleketin hemen her köşesinde etkinlik gösterebilmiş hafiye örgütüyle halkı ve aydınları saltanat süresi boyunca korkunç derecede baskılayan bir "müstebit", Mithat Paşa'nın Taif'te öldürülmesi olayında olduğu gibi çeşitli cinayetlerde perde gerisinden azmettirici rol oynamış bir "kızıl sultan"dır temelde (Avcıoğlu, 1969: 97-104; Mumcu, 1984: 15-16; Berkes, 2012: 309-388).⁹ Atatürk ise işgal edilerek yangın yerine çevrilen bir ülkeyi yeniden ve

⁹ Tabii Abdülhamit'e dair ulusçu/resmi ideolojideki bu "çizgiler"ın soykütüğü, "İstibdat"ı yaşamış aydınların düşüncelerine kadar uzanır. Dönemin hemen hemen bütün aydınları, hatta İslâmcı olanları bile, belki de "İstibdat" sırasında en çok baskılananlar arasında buldukları için Sultan'ı genelde aşırı evhamlı, "müstebit" yönleriyle anmaktan yana olmuştur. Ahmet İhsan Tokgöz'ün Abdülhamit'i "Koca memleketi [...] vehimlerle, zulüm-

daha güçlü bir şekilde yükselten, çağdışı bir imparatorluğun yerine modern bir Cumhuriyet kuran, halkını “muasır medeniyetler” arenasında onurlu yerine çıkaran, ileri görüşlü, hâsılı her yönüyle büyük bir asker ve devlet adamı olarak imgeleşir. Bir başka ifadeyle o; bağımsızlıkçı, modernleşmeci ve devrimci kişiliğiyle; bir ulusu küllerinden yeniden doğurmuş ve hem savaş hem de siyaset sahnesinde muazzam başarılar göstermiş bir “büyük kurtarıcı”dır (Karaosmanoğlu, 1981: 37-173; Mumcu, 1984: 195-196; Berkes, 2007: 104-115; Berkes, 2012: 475-553). Anlaşılmaktadır ki *Veba Geceleri*'ndeki Abdülhamit ile Kolağası Kâmil -veya Atatürk-karakterleri, ulusçu/resmi ideolojideki -ve tabii tarihyazımındaki- bu yorumlamayla (veya ikili-karşıtlıkla diyelim) büyük oranda uyumludur. Hatta şu da söylenebilir: Kurguda Abdülhamit'in tıbbı karşı merakı, memleketi bayındır hâle getirmeye öncülük etmesi, tabii bir de beş yüz kitaplık polisiye kütüphanesi oluşturması çerçevesinde somutluk kazanan modernleşmeci yönü ile Kolağası Kâmil'in -ya da Atatürk'ün- hem karantina uygulamasını hem de modernleşme sürecini akamete uğratan jakoben tavrına dönük dile getirilenleri bir yana koyduğumuzda yahut görmezden geldiğimizde, söz konusu iki büyük siyasi figürün ele alınma biçiminin ulusçu/resmi ideoloji sınırları çerçevesinde kaldığını söyleyebiliriz. Peki, böyle bir uyuşmanın sebebi nerede aranabilir? Bir başka şekilde sorarsak; Pamuk kurguyu yaratırken ulusçu/resmi ideolojiye –bilinçli veya değil-yaslanmayı neden tercih etmiş olabilir? Ayasofya'nın yeniden camiye çevrilmesi dolayısıyla Julia Hahn'la yaptığı ve 24.07.2020'de *DW Türkçe*'de yayınlanan söyleşisinde Pamuk'un ifade ettikleri bu konuda bir şifre niteliğindedir:

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu büyük Atatürk Ayasofya'yı müzeye dönüştürmüştü. Bunu niye yaptı? Modern dünyaya, özellikle de Batı dünyasına Rum Ortodoks mimarisinin bu başyapıtını müzeye çevirerek 'Biz Türkler laikiz. Fransız laiklik anlayışını benimseyerek büyük Avrupa kültür ve medeniyetinin bir parçası olmak istiyoruz' demek istedi. Aldığı karar buydu. Şimdi bunu geriye çeviriyorlar.

...

Bu, basitçe, 'Kemal Atatürk'ün laikliğine artık saygı duymuyoruz' demek anlamına geliyor. 'Popüler olmak istiyoruz, popülist olmak istiyoruz' diyorlar. Dünyanın geri kalanına Batı'dan memnun olmadıklarını söylüyorlar. Bu, benim hoşlandığım bir mesaj değil. Buna eleştirel yaklaşıyorum. Ancak muha-

lerle idare eden”, “kendini dünya yüzünde halife görmekte böbürlen[mesine]” rağmen pek de dirayetli bulunmayan, sansürcü, jurnalcı bir sultan olarak resmetmesi (Tokgöz, 2020: 163); Tevfik Fikret'in sarayla özdeşleştirdiği İstanbul'u “fâcire-i dehr” (“dünya kahpesi”) şeklinde sıfatlandırarak ona lanetler okuması (Tevfik Fikret, 2010: 297); Said Halim Paşa'nın Abdülhamit yönetimini de dâhil ettiği bütün baskı rejimlerinin “kanun nazarında câiz olma[yan], gayrimeşru, keyfi ve şahsî bir idare” olduğunu vurgulaması (Said Halim Paşa, 2020: 65) bu çerçevede birer örnek olarak düşünülebilir.

lefezin de buna karşı çıkmaması beni şaşırtıyor. Niye karşı çıkmıyorlar? Çünkü bunun çok popüler bir karar olduğunu düşünüyorlar. Maalesef bu, Türk halkının benimsediği popüler bir karar. Ayasofya'nın kaderini Türk halkının belirlemesi gerek. Ama ben de bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım ve milyonlarca laik vatandaş gibi ben de buna karşıyım. Ama maalesef sesimiz duyulmuyor (URL-5).

Pamuk'un ifade ettikleri, genel itibariyle Ayasofya'nın yeniden camiye çevrilmesi konusundaki eleştirel tutumunu yansıtsa da esas ilgi çekici olan Atatürk ("büyük Atatürk" tabirine dikkat), Cumhuriyet ve laiklik vurgusudur. Bunların da gösterdiği bir gerçeklik vardır: Daha evvel romanları kadar, hatta bunlardan da fazla çeşitli liberal çıkışlarıyla (URL-6) dikkat çeken Pamuk, günümüzde İslâmcılığın Türkiye'nin adeta yarı-resmi devlet ideolojisi hâline gelerek hem siyasi hem de sosyal atmosferde ağırlığını git gide hissettirmesi karşısında ulusçu/resmi ideolojinin Atatürk'e ve kurucu değerlere dönük paradigmaları çerçevesinde açıklanabilecek bir muhalif tavır ortaya koymaya başlamıştır. Bir başka ifadeyle Pamuk'un güncel siyasi çizgisi, özellikle de laiklik eksenli hassasiyetinin bir sonucu olarak, ulusçu/resmi ideolojiye yaslanma eğilimindedir.

İşte, biri İslâmcılığın diğeriye ulusçu/resmi ideolojinin sembol figürü olarak konumlanan ve güncel Türkiye siyasetinde fazlasıyla öne çıkan Abdülhamit¹⁰ ile Kolağası Kâmil'in (Atatürk) anlatıcı tarafından kurguda büyük oranda ulusçu/resmi ideolojinin sınırları içerisinde kalınarak resmedilmesi, olumlu tavrın genel itibariyle ilkinden esirgenip ikinciden yana gösterilmesi Pamuk'un günceldeki eğilimiyle yakından alakalı bir durum; daha doğrusu bu eğilimin dolaylı bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Hâsılı anlatıcının kurgudaki tercihinin, yazarın günümüz Türkiye'sindeki siyasi tercihinden doğduğu söylenebilir.

¹⁰ Yeri gelmişken belirtelim: Abdülhamit'in İslâmcılığın sembol figürü hâline gelmesi veya İslâmcılık adına bayraklaşması, Necip Fazıl Kısakürek'le başlar. Etkili şairliğinin yanında Türkiye İslâmcılığının ikinci kuşağının (ilk kuşak Said Halim Paşa, Mehmet Âkif Ersoy gibi İslâmcı aydınlardan mürekkeptir) en yetkin ismi olarak öne çıkan Necip Fazıl, kendisine 1930'larda İslâmi bir duyarlılık kazandıran din adamı Abdülhakim Arvasî'nin görüşlerinden etkilenerek -ve biraz da dönemin tek partisinin temsil ettiği ulusçu/resmi ideolojiye reaksiyon oluşturma gayretinin "tetiklemesiyle"- Abdülhamit "dâvâ[sını] Türkiye'de ilk defa ortaya atan ve attıran muharrir olmak haysiyetini" (Kısakürek, 2016: 198) elde etmiş ve böylelikle Abdülhamit, "kutsal dava"nın büyük izcisi konumunda bulunan, devleti 33 yıl ayakta tutan ve Batılılara korkusuzca başkaldıran bir "ulu hakan" olarak, hem İslâmcı ideolojinin hem de bu ideolojinin zeminini oluşturduğu tarihyazımının en büyük sembol figürü hâline gelmiştir. Necip Fazıl'ın açtığı yolda daha sonraki yıllarda Kadir Mısıroğlu, Yavuz Bahadıroğlu, Mustafa Armağan gibi yazarlar yürümüş, Abdülhamit'in bir "ulu hakan" olarak portresi İslâmcı düşünce içerisinde varlığını sürdürmüştür.

Sonuç

Veba Geceleri, giriş kısmında da belirttiğimiz gibi, temelde çeşitli alegorik okumalarla anlamlandırılabilen/yorumlanabileceği bir metin. Bizim bu çalışmada yaptığımız; Cumhuriyet dönemi düşünce biçimlerinin (ideolojiler, tarihyazımları vs.) bir kısmında sembolik değerleri güçlü olan, ayrıca günümüz Türkiye'sinin siyasi kamplaşmalarında bayraklaştırıldığı gözlemlenebilen iki büyük siyasi figürün -Abdülhamit ve Atatürk'ün- kurgudaki biçimlenişini -kısmen kurgunun alegorik niteliğine yaslanarak- çözümlemek olmuştur. Bu yol- da gördüklerimiz ise, kısaca söylersek, anlatıcının söz konusu biçimleniş nokta- sında büyük oranda ulusçu/resmi ideolojinin sınırları içerisinde değerlendirilebi- lecek bir tavır sergilemesi; Abdülhamit'i "genel olarak" bir kötücül sultan, Ata- türk'ün temsili Kolağası Kâmil'i ise "genel olarak" bir "büyük kurtarıcı" olarak resmetmesi ve bunların yazarın güncel siyasete dair söylemlerinde somutluk kazanan Atatürk, Cumhuriyet ve laiklik eksenindeki vurgularla uyumu. Dolayı- sıyla yazarın güncelde "durduğu yer" in, söz konusu iki figürün biçimlenişinde belirleyici bir rol oynadığı belirtilebilir. Tabii bu söylediklerimiz birtakım önyar- gılı okurlar ve eleştirmenler için fazlasıyla uç bir yorum olarak addedilebilir. An- cak asıl uç yorumun; yazarın geçmişte dile getirdiklerinden hareketle bir okuma stratejisi geliştirerek, onun günceldeki tavrını nedensiz şekilde "parantezleyerek", metni görmekten öte zihindekileri metin üzerinden görmeye çalışarak kurguda açık bir Atatürk düşmanlığı sezmekten geçtiği barizdir. Gerçek, hem Pamuk'ta hem de onun romancılığında "bir şeyler" in değiştiğini göstermektedir.

Kaynakça

Yazılı Kaynaklar

- Anderson, Benedict (2017). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Avcıoğlu, Doğan (1969). *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*. Ankara: Bilgi Ya- yınevi.
- Berkes, Niyazi (2007). *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Haz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cengiz, Semran (2010). "Orhan Pamuk'un Romanlarında Doğu-Batı İkilemi". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12: 63-88.
- Eagleton, Terry (2012). *Kötülük Üzerine Bir Deneme*. Çev. Şenol Bezci. İstanbul: İletişim Yayınları.

Eco, Umberto (2013). *Yorum ve Aşırı Yorum*. Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Can Yayınları.

Jusdanis, Gregory (2015). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kùltür: Milli Edebiyatın İcat Edilişii*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1981). *Atatürk: Bir Tahlil Denemesi*. Haz. Atilla Özkırmılı. İstanbul: Birikim Yayınları.

Kısakürek, Necip Fazıl (2016). *O ve Ben*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Mumcu, Ahmet (1984). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Pamuk, Orhan (2021). *Veba Geceleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Said Halim Paşa (2020). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. Haz. M. Ertuğrul Düzdadığ. İstanbul: İz Yayıncılık.

Tevfik Fikret (2010). *Rübâb-ı Şikeste-Târîh-i Kadîm-Rübâb'ın Cevâbı*. Haz. Abdullah Uçman ve Hasan Akay. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tokgöz, Ahmet İhsan (2020). *Matbuat Hatıralarım*. Haz. Necati Tonga. Ankara: Çolpan Kitap.

Toprak, Zafer (2020). *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL-1: "Orhan Pamuk Veba Gecelerini Anlattı, Minger Adası Tùkiye'yi gösteren bir alegorinin çıkış noktası değildir" <https://www.gazeteduvar.com.tr/orhan-pamuk-veba-gecelerini-anlattı-minger-adasi-turkiyeyi-gosteren-bir-alegorinin-cikis-noktasi-degildir-haber-1518449> (Erişim: 03.05.2021).

URL-2: "Orhan Pamuk Atatürk ile dalga geçiyor". <https://odatv4.com/orhan-pamuk-ataturk-ile-dalga-geciyor-10042141.html> (Erişim: 01.05.2021).

URL-3: "Ümit Zileli - Nobel ödüllü yazarın iflah olmaz saplantısı" <https://www.korkusuz.com.tr/nobel-odullu-yazarin-iflah-olmaz-saplantisi.html> (Erişim: 01.05.2021).

URL-4: "Ahmet Hakan – Orhan Pamuk romanında Atatürk'le alay mı ediyor?" <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ahmet-hakan/orhan-pamuk-romaninda-ataturk-le-alay-mi-ediyor-41785979> (Erişim: 01.05.2021).

URL-5: "Pamuk: Ayasofya'nın müze olması laiklik mesajıydı" <https://www.dw.com/tr/pamuk-ayasofyan%C4%B1n-m%C3%BCze-olmas%C4%B1-laiklik-mesaj%C4%B1yd%C4%B1/a-54302970> (Erişim: 01.05.2021).

URL-6:“Pamuk’a bir şeyler oldu: Muhalefet Büyük Atatürk’ün laiklik geleneğine sahip çıkmaktan korkuyor” <https://www.birgun.net/haber/pamuk-a-bir-seyler-oldu-muhalefet-buyuk-ataturk-un-laiklik-gelenegine-sahip-cikmaktan-korkuyor-309485> (Erişim: 03.05.2021).

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvurulmuş herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın/yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu makalenin yazarının iletilmesini gerekli gördüğü herhangi bir notu bulunmamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author’s Note: There is no note that the author of this article deems necessary.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.